

Introducere

Secțiunea 1. Actualitatea dreptului comparat

Nu mai este pentru nimeni astăzi o noutate faptul că lumea contemporană se află, datorită mijloacelor moderne de comunicare, într-un continuu proces de eliminare a barierelor politice, culturale și, nu în ultimul rând, economice. Conceptele de unificare, uniformizare, integrare, globalizare se fac tot mai des întâlnite atât la nivel mondial, cât și la nivel regional. Fenomene politico-economice de genul UE nu mai șochează de mult pe nimeni, iar succesul unor asemenea întreprinderi este acceptat treptat de către cei mai înverșunați critici. Mișcarea persoanelor, a mărfurilor, a capitalului tinde din ce în ce mai mult să ignore frontierele sistemelor de drept naționale. Frontierele statale însele devin tot mai permeabile și mai puțin vizibile, sub presiunea economică a unor construcții politice suprastatale. Raporturile internaționale au dobândit, în toate domeniile, o importanță care va crește în fiecare an (David & Jaiffret-Spinosi, 1992)^[1]. Toate aceste aspecte implică renunțarea la autosuficiența doctrinară și orgoliul juridic național în favoarea deschiderii spre cunoașterea și înțelegerea altor tipuri de culturi (juridice) naționale, asemănătoare sau complet diferite. În domeniul juridicului, acest rol gnoseologic îl joacă astăzi dreptul comparat. Menirea sa nu este însă doar una teoretică, ci și una practică, fiind aceea, așa cum remarca R. David (*idem*), de a contribui la edificarea unei ordini juridice care să convină raporturilor internaționale mai sus menționate. Această «internaționalizare» (Kötz, 2000: 21) a vieții juridice ar reprezenta primul și unul din cele mai importante argumente pentru existența dreptului comparat.

Procesul de armonizare/unificare a dreptului, precum și circulația globală a modelelor juridice reprezintă realități dominante ale "internaționalizării" vieții juridice contemporane și, ca urmare, repere centrale ale demersului comparativ. Cea mai evidentă și relevantă legătură între procesul de armonizare/unificare internațională a dreptului și dreptul comparat se regăsește în Europa, în contextul convergenței politice, juridice și economice ce are loc la nivelul UE. Dreptul comparat s-a dovedit a fi instrumentul menit să

^[1] Pentru a nu încălca excesiv textul cu note de subsol, am folosit stilul de citare Harvard. Prin urmare, datele bibliografice din paranteze trebuie citite în sensul (autor, an apariție lucrare: paginile de referință). Referințele bibliografice complete vor putea fi consultate, în ordine alfabetică, la finalul fiecărui capitol.

impulsioneze coerent și eficient nu doar nașterea dreptului european, ci și aplicarea acestuia. Edictarea dreptului european a impus juriștilor europeni cunoașterea și compararea tuturor sistemelor de drept aparținând statelor membre. De asemenea, convergența juridică europeană s-a dovedit a însemna nu doar o legiferare unitară a problematicii europene, ci și o aplicare unitară a dreptului european. La acest nivel, de asemenea, apelul la dreptul comparat este esențial.

Circulația modelelor juridice este, de asemenea, rezultatul demersului comparativ pe care îl realizează legiuitorul național în vederea îmbunătățirii legislației naționale, la care apelează avocații marilor companii internaționale în scopul stabilirii celei mai bune soluții juridice sau pe care îl au în vedere chiar și judecătorii naționali în momentul în care aplică dreptul național sau internațional. Datorită dreptului comparat, dreptul se află într-o continuă mișcare pe plan mondial, iar mixarea continuă a sistemelor de drept este rezultatul incontestabil al acestui fenomen. Pe de altă parte, dreptul comparat oferă și instrumentele epistemologice necesare înțelegerii acestui tip de procesualitate. El ajută comparatistul să descopere alteritatea în drept, îl ajută să o cunoască, îi pune la îndemână o cale metodologică spre înțelegere, îl ajută să-și explice asemănările și deosebirile dintre sistemele de drept și diversele culturi juridice. Mai mult, dreptul comparat îl determină pe comparatist să-și pună întrebări esențiale despre specificitate și identitate juridică și îi conferă argumentele necesare aprecierii diversității în drept.

Chestionat în secolul al XX-lea sub aspectul rosturilor sale teoretice și, mai ales, practice, dreptul comparat pare a-și fi găsit pe deplin locul la începutul secolului al XXI-lea. În aceste condiții, comparațiștii nu se sfiesc să proclame „triumful” dreptului comparat (Sacco, 2000-2001: 1159). Mai mult, secolul al XXI-lea a fost prognozat a fi „o eră a dreptului comparat” (Koopmans, 1996: 555-556). Într-o abordare optimistă, s-ar putea susține că dreptul comparat este practicat astăzi de către toți actorii dreptului, în mai toate domeniile de activitate juridică.

Cu toate acestea, dreptul comparat nu este astăzi dincolo de controverse, iar acest aspect se manifestă nu doar în ceea ce privește obiectul, funcțiile și metodologia sa, ci și în ceea ce privește rosturile sale ultime de a exista. Unii juriști, mai pesimiști, susțin, dimpotrivă, că secolul al XXI-lea reprezintă sfârșitul dreptului comparat, vorbind despre „îgnoarea”, „complexitatea”, „simplicitatea” și „irelevanța” comparării juridice (Siems, 2007: 133). S-a vorbit despre slăbiciunile dreptului comparat (Grossfeld, 1990), drama dreptului comparat (Olsen, 1997), dreptul comparat ca disciplină aflată în căutarea unei audiențe (Markesinis, 1990), caracterul depășit și eșecurile dreptului comparat (Reimann, 2000-2001), despre caracterul său de „întreprindere profund pozitivistă, simplistă metodologic și uimitor de subiectivă” (Reimann, 2002: 691)

ori despre caracterul direcționat, non-neutru al dreptului comparat (Monateri, 2013: 9). Se consideră că dreptul comparat este prea dominat de simple descrieri ale sistemelor de drept străine, lipsind o adevărată abordare comparativă, unde, în același timp, lipsesc date statistice concrete despre sistemele de drept studiate (Reimann, 2002: 686). Dreptul comparat este acuzat că nu a fost capabil să se transforme într-un corp coerent de cunoștințe, în timp ce interdisciplinaritatea rămâne un vis frumos, greu de atins în practică. Nu este de mirare că, în asemenea condiții, unii vorbesc despre „enigma dreptului comparat” (Örücü, 2004). Eforturile unor comparatiști de a legitima dreptul comparat ca un demers științific autonom produce disconfort celor care nu văd cu ochi buni ancorarea comparării juridice într-un purism științific savant și care se pronunță în favoarea unei mai reale și depline implicări a comparării juridice în practica juridică concretă. De asemenea, contextualizarea și abordarea profund interdisciplinară creează un sentiment de insecuritate și lipsă de apartenență juriștilor care au fost educați în spiritul pozitivismului kelsenian pur (cum se întâmplă, de exemplu, în România).

Toate aceste atitudini critice dovedesc însă faptul că dreptul comparat este departe de a fi murit, departe de a-și fi pierdut actualitatea sau vigoarea științifică. În același timp, însă, pentru mulți comparatiști dreptul comparat este actual doar în măsura în care devine conștient de limitele sale hermeneutice și epistemologice, doar în măsura în care își asumă cu adevărat misiunea de a marca diversitatea juridică și, nu în ultimul rând, în măsura în care e capabil să ofere o metodologie credibilă, adecvată ambițiilor științifice ale disciplinei. Demersuri ca „noi direcții în dreptul comparat”, „drept comparat critic” (*Critical Comparative Law*) sau „studii juridice comparative” (*Comparative Legal Studies*) sunt mărturii ale nevoii de relansare, de reconceptualizare, de redefinire metodologică la nivelul disciplinei. Lupta pentru actualitatea dreptului comparat poate însemna, pentru alții, o repudiere a ceea ce a însemnat și încă înseamnă compararea juridică la nivel mondial. Dreptul comparat se dorește astăzi a fi mai mult decât o simplă descriere a dreptului străin sau o simplă juxtapunere de norme juridice aparținând unor sisteme de drept naționale diverse. De asemenea, oricâtă importanță și relevanță ar avea compararea juridică pentru susținerea practică a unor fenomene ca unificarea sau circulația dreptului pe plan internațional, se consideră că dreptul comparat poate reprezenta mai mult decât un simplu instrument metodologic pus la îndemâna diversilor actori ai dreptului. Fără a blama gratuit aceste moduri tradiționale de abordare și fără a încerca să le excludă brutal din panopia largă a preocupărilor în materie de comparare juridică, adepții dreptului comparat critic, postmodern, atrag atenția că a compara în drept este și poate fi mult mai mult. Se încearcă și se reușește astăzi a se demonstra că dreptul comparat este actual în măsura în care

se distinge, prin obiectul de studiu, finalitățile și metodologia pe care o propune, ca o știință juridică autonomă.

Secțiunea a 2-a. Titlul, scopul, conținutul și structura manualului

Fiind convingși de necesitatea și actualitatea dreptului comparat, precum și de importanța studierii acestuia ca disciplină autonomă în orice curriculum universitar, este util a face precizări clarificatoare cu privire la denumirea manualului, materia pe care o tratează și modul în care aceasta este structurată.

Titlul – *Sisteme de drept comparate. Introducere în teoria generală a dreptului comparat* – ar putea nedumeri pe cei ce s-au obișnuit să frecventeze literatura franceză de specialitate, dominată de manuale de inițiere în dreptul comparat intitulate (*Les*) *Grands systèmes de droit contemporains*, ori s-au obișnuit cu săraca literatură românească de drept comparat dominată de manuale de genul (*Curs de*) *Drept privat comparat*. Denumirea manualului nostru nu anunță nici o cartografiere a geografiei juridice contemporane și nici o analiză comparativă a dreptului privat contemporan. Titlul ar putea părea ciudat și celor care sunt obișnuiți cu literatura de limbă engleză a dreptului comparat, unde titlul *Comparative Legal Systems* apare în mod frecvent, în condițiile în care se anunță o dezvoltare teoretică a problematicei generale a dreptului comparat. Toate aceste nedumeriri ar fi, în bună măsură, îndreptățite: manualul de față nu își propune să fie nici un exercițiu de taxonomie, fiind interesat dor tangențial de problema grupării sistemelor de drept naționale în familii juridice, și nici o introducere ne-comparativă, pur descriptivă, în dreptul străin, demers pe care îl realizează mai toate manualele ce poartă denumirile mai sus amintite.

Demersul nostru pornește de la ideea că dreptul comparat nu reprezintă un simplu demers metodologic așezat la îndemâna specialiștilor în drept, autoprocamați sau nu comparatiști, în scopul soluționării unor probleme diverse apărute în procesul de predare a dreptului studenților, în procesul de edictare sau aplicare a legii, în materie de conflict internațional al normelor juridice ori în domeniul unificării naționale și internaționale a dreptului. Acceptând perspectiva noului val critic, postmodern, în materie de comparare juridică, plecăm de la ideea că dreptul comparat este, prin specificitatea obiectului său de studiu, prin complexitatea perspectivelor sale metodologice, prin particularitatea și diversitatea cunoașterii pe care o produce, o **știință juridică autonomă**. Prin urmare, ne raliem criticii celor care condamnă lipsa de reflecție teoretico-metodologică în materie de

drept comparat. Acest manual se dorește a fi, în consecință, o inițiere într-o problematică diversă și complexă ce pleacă de la definirea dreptului comparat, trece prin obiectul, funcțiile și raporturile cu alte discipline, încearcă să clarifice metodologia, pentru ca, în final, să propună reflecției aspecte inedite, mai puțin cunoscute în literatura de specialitate din România.

Toate acestea încearcă să explice cititorului că dreptul comparat nu reprezintă doar ceea ce se înțelege pe scară largă astăzi în România: un demers de descriere a modului în care anumite sisteme de drept străine reglementează diverse instituții juridice. Din nefericire, marea majoritate a celor care se consideră comparațiști ai dreptului și aproape tot ceea ce înseamnă literatură juridică de drept comparat sau cu incursiuni în dreptul comparat nu se ocupă cu altceva decât cu simpla expunere a modului în care un sistem de drept străin sau altul reglementează o anumită instituție juridică. Se uită, de regulă, faptul că a compara înseamnă măcar a juxtapune, a scoate în evidență asemănări și deosebiri între sistemele și instituțiile juridice comparate. Pentru acest tip de comparațiști, a compara înseamnă a realiza un demers științific natural ce nu necesită niciun fel de aprofundare de ordin teoretico-metodologic. Dorim să provocăm cititorul la o perspectivă diferită, oferindu-i o bază teoretico-metodologică minimală necesară pentru a se lansa în studiul comparat al dreptului. Tocmai de aceea, atragem atenția că, în urma lecturării acestei lucrări, studentul, masterandul, doctorandul, post-doctorandul și cercetătorul versat al dreptului nu vor deveni comparațiști. Pentru aceasta e nevoie, așa cum remarcam, de ani buni de experiență și reflecție în materie. Toți aceștia vor avea însă posibilitatea să știe cel puțin de unde să pornească și, eventual, ce cale să urmeze în analiza comparativă a dreptului.

În analiza problemelor clasice ale dreptului comparat (definiție, obiect, raportul cu alte discipline, finalități și metodologie) am apelat la o abordare în paralel a ceea ce se numește „drept comparat clasic” sau „drept comparat tradițional”, acoperind masa de idei vehiculată în literatura dreptului comparat între 1900 și anii 1990, și „dreptul comparat critic/postmodern” care acoperă perioada sfârșitului secolului al XX-lea și începutului secolului al XXI-lea. Prin conservarea zestrei ideatice a dreptului comparat, avem posibilitatea să observăm dar și să înțelegem mai bine evoluția problematicei complexe în materie. Eliminarea sau expedierea în câteva fraze a tot ceea ce a produs literatura clasică a dreptului comparat ar fi lăsat cumva în umbră poziționările ideatice ale noului curent postmodern, mai ales dacă avem în vedere faptul că al doilea curent este o reacție critică dură la adresa celui dintâi.

Pe de altă parte, cititorul cât de cât avizat s-ar putea întreba de ce din toate curentele și mișcările noi de idei în materie de drept comparat,

e.g. drept comparat și teoria/filosofia dreptului, studiul critic al dreptului, drept comparat și economie, drept comparat și miezul comun al dreptului, drept comparat și lingvistică, drept comparat și feminism etc. am preferat să rezervăm capitole speciale doar pentru două astfel de direcții, *i.e.* problematica transplantului juridic (drept comparat și istoria dreptului) și problematica dreptului înțeles prin prisma culturii (*law as culture*). Pe de o parte, primele aspecte, pe lângă faptul că ar fi încărcat considerabil cantitatea de informație din manual, presupun o analiză interdisciplinară susținută, care nu face cu precădere obiectul acestei lucrări. Toate acele tendințe în cadrul dreptului comparat sunt menționate în manual, rămânând ca cel interesat să se îndrepte spre bibliografia recomandată pentru aprofundare. Pe de altă parte, problematica transplantului juridic și cea a dreptului înțeles prin prisma culturii prezintă un interes deosebit pentru știința dreptului românesc, în general, și pentru știința dreptului comparat, în special. Transplantul/importul juridic a fost, după cum bine se știe, modalitatea prin care a fost construită cea mai mare parte a dreptului românesc modern. Acest subiect a dominat o bună parte de timp cultura românească, sub forma teoriei formelor fără fond. Astăzi, problematica transplantului juridic este la fel de actuală, mai ales în condițiile în care sistemul de drept românesc este supus unor puternice presiuni din partea transplantului juridic european. Discutarea pe larg a acestor aspecte ni se pare a fi, prin urmare, mai mult decât relevantă. În același timp, perspectiva dreptului înțeles prin prisma culturii sau culturalismul juridic are o importanță deosebită pentru înțelegerea atât a fenomenului generic de convergență a tradițiilor juridice, cât și pentru situația particulară a unificării dreptului (privat) european. Cum această perspectivă susține că atât transplantul juridic cât și convergența tradițiilor juridice sunt imposibile, din cauza strânsei legături dintre drept și cultura (juridică) în care el a luat naștere, instrumentele și finalitățile UE sunt puse sub semnul întrebării. O asemenea dezbatere nu poate fi evitată de niciun jurist român interesat de problematica dreptului european.

Bibliografie

David, René, Jauffret-Spinosi, Camille, *Les grands systèmes de droit contemporains*, Dalloz, Paris, 1992;

Grossfeld, Bernhard, *The strenght and weakness of Comparative Law*, Clarendon Press, Oxford, 1990;

Koopmans, Thijmen, *Comparative Law and the Courts*, în *International and Comparative Law Quarterly*, vol. 45/1996, pp. 545-556;

Kötz, Hein, *Comparative law in Germany today*, în *L'avenir de Droit comparé. Un défi pour les juristes du nouveau millénaire*, Société de législation comparée, Paris, 2000, pp. 17-32;

Markesinis, Basil, *Comparative Law – A Subject in Search of an Audience*, în *Modern Law Review*, vol. 53/1990, pp. 1-21;

Monateri, Pier Giuseppe, *Methods in Comparative Law: an Intellectual Overview*, în P. G. Monateri (ed.), *Methods of Comparative Law*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham/Northampton, 2013, pp. 7-24;

Olsen, Frances, *The Drama of Comparative Law*, în *Utah Law Review*, nr. 2/1997, pp. 275-280;

Örücü, Esin, *The Enigma of Comparative Law*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden/Boston, 2004;

Reimann, Mathias, *Beyond National Systems: A Comparative Law for the International Age*, în *Tulane Law Review*, vol. 75/2000-2001, pp. 1103-1119;

Reimann, Mathias, *The Progress and Failure of Comparative Law in the Second Half of the Twentieth Century*, în *The American Journal of Comparative Law*, vol. 50/2002, pp. 671-700;

Sacco, Rodolfo, *One Houndred Years of Comparative Law*, în *Tulane Law Review*, vol. 75/2000-2001, pp. 1159-1176;

Siems, Mathias M., *The End of Comparative Law*, în *The Journal of Comparative Law*, vol. 2/2007, pp. 133-150;

Capitolul I. Scurtă perspectivă istorică

Secțiunea 1. Evoluția dreptului comparat pe plan mondial

O perspectivă diacronică asupra dreptului comparat poate avea în vedere, pe de o parte, apelul pragmatic, mai mult sau mai puțin voluntar, la comparare juridică făcut în contextul reformelor juridice naționale și internaționale și, pe de altă parte, modul în care gândirea juridică a luat atitudine, de pe poziții mai mult sau mai puțin științifice, față de importanța și modalitatea utilizării comparării juridice ca un instrument eficient în realizarea reformelor juridice și dobândirea cunoașterii pe plan juridic. E diferența între ceea ce cunoscătorii comparațiști germani Zweigert și Kötz numeau „drept comparat legislativ” și „drept comparat științific sau teoretic” (Zweigert & Kötz, 1998: 51). Este delicat de stabilit măsura în care ambele aspecte ar trebui să facă obiectul unui studiu istoric asupra dreptului comparat.

Dacă luăm în considerare „dreptul comparat legislativ”, demersul analitic diacronic poate dobândi o dimensiune impresionantă în condițiile în care încă din Antichitate am putea descoperi proceduri de reformă juridică bazate pe apelul la dreptul străin. Dacă luăm însă în calcul compararea juridică înțeleasă ca o abordare conștientă, voluntară și metodică a diferențelor și a asemănărilor dintre mai multe ordini juridice, atunci dimensiunea temporală se restrânge considerabil la epoca dreptului modern (Constantinesco, 1997: 49). Observația lui J.-L. Constantinesco este pertinentă dacă avem în vedere definiția clasică a dreptului comparat. Dacă ne raportăm la accepțiuni mai noi ale dreptului comparat, având în vedere, de exemplu, compararea juridică înțeleasă ca analiză a diverselor forme de „transplant juridic”, perspectiva istorică va fi din nou infinit mai bogată, în condițiile în care dezvoltarea dreptului prin intermediul importului juridic poate fi urmărită până în cele mai îndepărtate timpuri. Pe de altă parte, abordarea „dreptului comparat teoretic” este o sarcină mult mai ușoară, în condițiile în care acest demers s-a conturat cu claritate doar după 1900. Pentru a păstra un echilibru între nevoia de concizie și nevoia de claritate, vom aborda, în cazul „dreptului comparat legislativ”, doar acele aspecte care au precedat imediat și au însoțit nașterea „dreptului comparat teoretic”.

Este cert faptul că apelul făcut la dreptul străin în scopul reformării unei legislații „naționale” a însoțit și a încurajat inevitabil analiza privind compararea juridică. Impulsionarea în scopuri practice a demersului comparativ a fost

cât se poate de evidentă în sec. al XIX-lea, când efervescenta construcției juridice naționale nu a putut să ignore compararea juridică istorică, internă și externă (Zweigert & Kötz, 1998: 54 și urm.). Nu mai puțin, decuparea dreptului din cadrul abordărilor sistemice metafizice, speculative, „coborârea sa pe pământ” prin relativizarea sa, prin evaluarea sa istorică, rațională, științifică a avut și ea un impact pozitiv asupra dezvoltării dreptului comparat, prin impulsionearea curiozității științifice de a cunoaște sistematic alte sisteme de drept decât cel național. Trebuie menționat însă faptul că procesul de legitimare a dreptului comparat ca un demers teoretic, științific util, a întâmpinat rezerve serioase atât din partea pozitivismului juridic, cât și din partea curentelor filosofico-juridice care promovau în epocă particularitățile culturii juridice naționale. Pozitivismul juridic, sub forma agresivă practică de școala franceză a exegezei Codului civil Napoleon (1804), a creat o tradiție a centrării exclusive a analizei științifice în materie juridică pe resursele dreptului intern; în același timp, școala istoricistă a lui Savigny a scos în evidență inutilitatea demersului comparativ prin singularizarea raportului dintre drept și *Volksgeist* (*caracterul național*).

§1. Dreptul comparat și descoperirea alterității în drept (1800-1850)

Jalonând perioada anilor 1800-1850, dreptul comparat pus în slujba îmbunătățirii legislației naționale, a curiozității științifice sau filosofice, s-a manifestat ca un simplu demers de descoperire a alterității în drept, ca un simplu proces de informare (Constantinesco, 1997: 66-67), fără a urmări o comparare metodică propriu-zisă. Acest demers s-a intensificat pe măsură ce dreptul a dobândit din ce în ce mai mult și mai „agresiv” contururi naționale și s-a închis în spatele diverselor limbi oficiale ale statelor naționale moderne ale secolului al XIX-lea. În Germania, filosoful și juristul **A. von Feuerbach** (1775-1833), luând poziție față de Școala istorică a lui Savigny, a susținut necesitatea demersului comparativ în scopul unei mai bune cunoașteri a propriului sistem de drept. Parte a sistemului de drept general ce include dreptul tuturor popoarelor, dreptul fiecărui popor era evaluat în particularitățile sale etnice și sociale și făcea, alături de dreptul altor popoare, obiectul unei istorii universale a dreptului. Pe aceeași linie a abordării istorico-filosofice s-a axat civilistul **K.S. Zacharie** (1769-1843). Finalitatea abordării sale comparativ-istorice era, de această dată, relevarea principiilor juridice comune. În schimb, pentru penalistul **K.J.A Mittermaier** (1787-1867) informarea juridică pe baze comparative avea finalități pur practice, vizând îmbunătățirea legislației naționale. Acestuia i-a revenit și privilegiul de a înființa, în 1829, Revista critică de științe juridice și legislație străină

(*Kritische Zeitschrift für Gesetzgebung und Rechtssetzung des Auslandes*) în care s-au abordat în premieră, în cadrul unei cercetări comparative sistematice, instituții ale *common law*. Din nefericire, în 1856 revista dispare, peisajul juridic științific german fiind dominat în continuare de pozitivismul juridic axat pe dreptul național (Legeais, 2004: 402-403).

În **Franta**, debuturile comparării juridice au fost legate de activitatea unor practicieni ca **J.G. Foelix**, care, în scopul ameliorării legislației naționale, a înființat, în 1834, Revista străină și franceză de legislație și de economie politică (*Revue étrangère et française de législation et d'économie politique*). De activitatea sa se leagă, indirect, și înființarea unei catedre de Istorie comparată a dreptului la Collège de France (1831), a unui curs de Drept penal comparat la Faculté de droit de Paris (1838) și a uneia de Drept penal și legislație penală comparată la Sorbona (1846). La fel ca și în Germania însă, demersul științific comparativ în drept s-a pierdut în exegeza pozitivistă a dreptului național.

În **Anglia**, compararea juridică a fost, mai curând, rodul necesităților de ordin practic rezultate din activitatea de comerț, dar și al jurisdicției specifice a lui Privy Council, instanța supremă a imperiului britanic menită să judece litigii aplicând normele mai multor sisteme de drept. Nu întâmplător, empirismul englez s-a concentrat pe exploatarea dreptului comparat ca metodă și nu ca știință juridică autonomă (Cairns, 2008: 133 și urm.). Au rămas de referință pentru această perioadă autori ca **W. Burge**, cu ale sale *Commentaries on Colonial and Foreign Laws* (1838), precum și **L. Levi**, cu ale sale *Commercial Law, Its Principles and Administration* și *The Mercantile Law of Great Britain Compared with the Codes and Laws of Commerce of the Following (59) Mercantile Countries* (1850-1851). De activitatea științifică a lui Levi se leagă și prima propunere de unificare internațională a dreptului, realizată pe baze comparative.

În **SUA**, în condițiile în care, după Războiul de Independență, dezvoltarea socio-economică și culturală s-a realizat prin distanțare față de tot ce era englezesc, dreptul comparat a găsit un sol propice pentru dezvoltare. Apariția sa este legată de activitatea instanțelor de judecată, fiind mai mult corolarul practicienilor decât al universitarilor. Apelul la tradiția dreptului civil/romano-germanic a reprezentat o constantă a activității judiciare cu profunde reverberații asupra învățământului juridic. De referință a rămas activitatea practică și teoretică a judecătorilor **J. Story** și **J. Kent**, *Comentariile* celui din urmă constituindu-se într-un reper doctrinar esențial pentru evoluția științei dreptului pe continentul american.

§2. Instituționalizarea dreptului comparat (1850-1900)

Ultimele decenii ale secolului al XIX-lea au cunoscut o revigorare a comparării juridice ce a culminat cu deja celebrul prim Congres internațional de drept comparat ce s-a desfășurat în anul 1900 la Paris, cu ocazia Expoziției mondiale. Utilizat ca o perspectivă metodologică favorită de către științele sociale, mai ales de către școlile etnologiei juridice (Constantinesco, 1997: 121 și urm.) și istoriei comparate a dreptului, dreptul comparat a dobândit, treptat, o expresie instituțională care i-a legitimat și consolidat poziția de ramură a științei dreptului (Zweigert & Kötz, 1998: 57-58). Astfel, în Franța a luat ființă, în 1869, Societatea de legislație comparată (*Société de législation comparée*), al cărei periodic apare astăzi sub denumirea de *Revue internationale de droit comparé* (din 1949). O societate analogă celei franceze apărea în Germania, în 1894, sub denumirea de Asociația internațională pentru știința dreptului comparat și economie politică (*Internationale Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre*), după ce în 1878 luase ființă Revista de știința comparată a dreptului (*Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*). După același model francez apărea în Anglia, în 1894, *The Society of Comparative Legislation* cu al său periodic intitulat astăzi *International and Comparative Law Quarterly* (1952). În condițiile în care febra codificării cuprinsese întreg mapamondul, demersul comparativ s-a redus, așa cum sugerează și denumirile diverselor societăți și reviste, la o simplă traducere sau juxtaponere de coduri și legislație străină (Constantinesco, 1997: 93-94). Totuși, această activitate intensă în materie de drept comparat legislativ a avut un rol destul de important în pregătirea a două dintre cele mai importante coduri civile ale Europei: Codul civil german (1900) și Codul civil elvețian (1912) (Schwenzer, 2008: 74-75).

Dezvoltarea dreptului comparat ca disciplină în curricula universitare a luat și ea, treptat, proporții. La Paris au apărut succesiv, o catedră de Drept maritim și comercial comparat (1892), una de Drept constituțional (1895), iar în 1902 una de Drept privat comparat deținută, printre alții, de R. Saleilles și Levy-Ullmann. O catedră de Jurisprudență istorică și comparată (*Historical and Comparative Jurisprudence*) apărea la Oxford (1869) sub conducerea lui H. Maine, iar în 1894 o catedră de Istoria dreptului și drept comparat apărea la University College în Londra. Surprinzător este faptul că Germania, considerată creuzetul privilegiat al nașteri comparativismului juridic modern, nu cunoscuse până la 1900 apariția unor catedre de drept comparat.